

V. ОНОМАСТИЧЕСКАЯ ПЕРИФЕРИЯ

О.С. Вербовецька

Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка
e-mail: Oksana_Werbowetska@ukr.net

УДК 81'373.231: 81'373.2

НЕОФІЦІЙНІ КОЛЕКТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНІ НАЗВИ ОСІБ (на матеріалі антропонімії Тернопільщини)

Ключевые слова: прозвище, топоним, катойконим, мотив номинации, коллективно-территориальное именование.

В статье проведен анализ неофициальных коллективно-территориальных именованных жителей Тернопольской области (Украина). Исследованы мотивы номинации жителей населенных пунктов неофициальными катойконимами, а также прослежены мотивы возникновения названий лиц по названиям улиц, уголков, частей села. Проанализированы особенности функционирования коллективно-территориальных именованных в антропонимиконе сельской местности.

O.S. Werbowetska

Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University

UNOFFICIAL TERRITORIAL AND COLLECTIVE NAMES (based on the anthroponymy of Ternopil region)

Key words: nickname, toponym, demonym, nomination motive, collective and territorial naming.

The article analyzes unofficial collective and territorial names of residents of Ternopil region (Ukraine). Nomination motives of using demonyms for residents' names are studied. Moreover, the origin of motives for the names of streets, corners, parts of the village is traced back. The features of the functioning of collective and territorial names in the anthroponymicon of rural areas are defined.

Назви окремих людських угруповань постають на підставі окреслення різних рис, притаманних не окремій особі, а цілій групі осіб, тобто «носієм яких є не тільки якийсь один індивід, а декілька членів колективу, група». П. Чучка вважає, що групові назви, крім об'єднання родичів, можуть називати особу і за місцем проживання; і вказує на близькість назв цієї групи із катойконімами [13, 166].

Звичай називати людину за її територіальним походженням належить до одного з найдавніших у слов'янській, та й не тільки у слов'янській антропонімії [13, 429].

У науковій літературі немає єдиної думки щодо статусу відтопонімних утворень. Хоча офіційні катойконіми і ад'єктоніми в українській мові вважаються загальними назвами (пишуться з малої літери), однак учені відзначають їх специфічний характер і ряд ознак, що наближають їх до власних назв. І це наближення спричинене не тільки тим, що вони утворюються від власних назв – топонімів, але й тим, що «ці обидві групи слів без своїх етимонів (топонімів) жити в мові не можуть» [1, 23-24]. Українські офіційні назви жителів населених пунктів – катойконіми та ад'єктоніми – ґрунтовно досліджено у праці В. Горпинича «Відтопонімний словотвір в українській мові» (Дніпропетровськ, 2013).

Відтопонімні деривати на означення жителів села функціонують не тільки в офіційній сфері, але і в неофіційній. Проте остання нерідко користується такими колективними назвами жителів населеного пункту (чи його частини), які лише віддалено натякають на етимон, а ще частіше – не мають ніякого стосунку до назви населеного пункту.

Найчастіше неофіційні катойконіми несуть інформацію про те, «де живе носій?», «як живе?», «біля чого живе?», «живе як хто?». Г. Сенік зазначає, що такі назви, як правило, «є відображенням ставлення мешканців одного населеного пункту до іншого, уявлень одного колективу про інший і несуть у собі інформацію про історію створення та розвитку поселень» [7, 25].

В ономастичній літературі назви жителів за місцем проживання (за неофіційною назвою вулиці, населеного пункту, регіону та ін.) кваліфікують як неофіційні колективно-територіальні іменування; часто вживають термін «колективно-територіальні», «колективні (або групові)» прізвиська. Такі назви існують майже у кожному населеному пункті, проте мають місце лише у мовленні жителів сусідніх сіл і є дуже образливими для денотатів. Ці іменування описано у роботах Г. Аркушина [8], А. Коваль [2], М. Микитин-Дружинець [4], М. Наливайко [5], П. Поротникова [6], Г. Сенік [7], В. Тагунової [10], Н. Федотової [11], В. Чабаненка [12], П. Чучки [13], Н. Шульської [14] та ін.

Найпоширенішими неофіційними груповими назвами осіб на Тернопільщині є колективні назви жителів села або його частини, що мають прізвиськовий характер. Мотиви їх виникнення і послужили метою нашої статті. Зібраний нами матеріал (120 колективно-територіальних неофіційних назв з території Тернопільщини) поділяємо на неофіційні назви жителів населеного пункту та неофіційні назви жителів окремих вулиць, кутків і т. ін. Окрім зазначених, фіксуємо також неофіційні назви жителів певних областей, держав: наприклад, *Волиняки* – жителі Волинської області і прилеглих територій, *Гоцули* – жителі Івано-Франківської області і прилеглих територій, *Кацани* – росіяни, *Твердолоби* – жителі Хмельницької області.

Мотивами виникнення неофіційних колективно-територіальних іменувань жителів населених пунктів Тернопільщини стали:

– офіційні назви населеного пункту: *Деркани / Деркуни* (<жителі с. Дедеркалі), замість дедеркальці, *Дикарі* (<с. Дичків), *Іваняри* (<с. Іванівка), *Конюшани* (<с. Конюхи), *Криваки* (<с. Криве), *Кровіняки* (<с. Кровінка), *Помірки* (<с. Помірці), *Пишеняри* (<с. Мшанець), *Раківчуки* (<с. В. Раковець), *Солончаки* (<с. Солоне), *Таращани* (<с. Ст. Тараж), *Татари* (<с. Татаринці), *Шкрабуни* (<с. Шкроботівка), *Хлопівовецькі* (<с. Хлопівка), *Яблуняки* (<с. Яблунів). Усі вони утворені не за зразком офіційних катойконімів, мають асоціативний компонент, тому розглядаємо їх серед неофіційних іменувань. Мотивом неофіційного іменування можуть бути як сучасні офіційні назви населених пунктів, так і давні: *Чорторії* – назва жителів с. Миролубівка (давня назва села Чорторія);

– особливості населеного пункту, зокрема його розташування чи топографічна характеристика: *Білі* ('жителі села, що знаходиться на пагорбі, який називають Біла Гора'), *Заокеанці* ('жителі села, яке далеко розташоване від інших населених пунктів, шлях до нього пролягає через річку, ліс, поле'), *Крисачі* ('жителі села, яке розташоване між полями, люди живуть, як миші в норах', пор. миші, криси), *Підплитники* ('жителі села живуть біля річки, пор. плити'), *Позаплитники* ('жителі села живуть біля річки', пор. плити), *Підкамінники* ('жителі села зі скелястою місцевістю'), *Хачіяни* ('жителі невеликого села, на місці якого колись був хутір з декількох хат'), *Калабоньки* ('жителі села, де багато калюж', пор. діал. калабаня «ковбаня» [9, IV, 74]), *Корея* ('жителі довгого і вузького села', асоціація з топографічною формою держави Корея);

– особливості жителів конкретного поселення за такими ознаками:

• густота населення: *Дикі* ('жителі малолюдного населеного пункту'), *Китайці* ('жителі густонаселеного села'), *Китайці* ('у селі багато багатодітних родин'), *Кишаї* ('у селі багато багатодітних родин', пор. кишіти);

• етнічна приналежність: *Лемки* ('у селі багато переселенців з Лемківщини');

• діяльність: *Галстуки* ('жителі села в середині ХХ ст. не працювали на фермі, а займалися неважкою працею', пор. «ходити в галстусі»), *Гандарі* ('жителі займалися торгівлею', пор. гандлювати), *Гончарі*, *Різуні* ('жителі вирізали ліс'), *Цибуленники* ('жителі вирощували багато цибулі для продажу');

• особливість господарства (його розмір чи спосіб господарювання): *Господарі* ('жителі мали великі земельні ділянки'), *Торбаї* ('жителі мали невеликі земельні ділянки'); *Гарбузи* ('у селі вирощували гарбузи'), *Ягоденники* ('у селі вирощували ягоди');

• особливість мовлення, вживання нетипових для етнічної території лексем: *Баняки* (пор. діал. баняк), *Бульбаки* (пор. діал. бульба), *Лемки* ('говорять «руков», «ногов, «головов», пор. в сусідніх населених пунктах – «руком», «ногом», «головом»), *Шкарпитники* (пор. діал. шкарпита);

• уподобання у їжі чи одязі: *Малаї* ('жителі пекли малай' – пиріг з кукурудзяної муки), *Налисники*, *Паляничники* ('жителі пекли часто палянички'), *Прулі* ('у селі багато сливових дерев', пор. сливи-прулі), *Булешники* ('варили кулешу, перекручено – булешу'); *Кабати* ('носили кабати' – різновид одягу), *Хальоші* ('всі ходили в калошах');

• звички: *Флешкари* ('жителі багато п'ють', пор. пляшка), *Галаї* ('голосно говорять, бо хати були колись далеко одна від одної', пор. галайкати «галакати» [9, II, 18]) *Міхоноші* ('жителі колись ходили з прив'язаними міхами за спинами');

• внутрішні якості: *Бандери* ('жителі агресивні'), *Баняки* ('нерозумні'), *Твердолобі* ('тупі'), *Вовки* ('войовничі'), *Татари* ('войовничі'), *Татари* ('голосно говорять, рішучі');

• зовнішня характеристика: *Рижакі* ('багато жителів мають руде волосся').

Випадки з історії села стали мотивом номінації колективно-територіальних назв: *Гони* ('монголо-татари переганяли через територію села полонених', пор. гонити), *Татари* ('жителі, на території села яких колись стояв татарський полк'), *Татари* ('жителі, через село яких татари гонили полонених і у селі найпоширенішим є прізвище Татарин').

У частини колективно-територіальних назв нам не вдалося з'ясувати мотиви номінації: *Австріяки*, *Барзуки*, *Берки*, *Бітарі*, *Вовчкурі*, *Гайвські бомки*, *Галані*, *Гепи*, *Глухарі*, *Гуцьки*, *Дичина*, *Дріцівці*, *Душмани*, *Каруби*, *Кацапи*, *Курчії*, *Лапаївка*, *Логи*, *Міщани*, *Москаляки*, *Палавеги*, *Радикали*, *Ремінчики*, *Румуни*, *Телемони*, *Фільварки*, *Французи*, *Фуни*, *Цигани* та ін.

Жителі деяких сіл на Тернопільщині мають дві та більше неофіційні колективні назви: *Вовки* або *Татари* (с. Сновидів), *Цигани* або *Шкарпитники* (с. Улашківці), *Татари*, *Гуцьки*, *Цибулєнники* (с. Вербів), *Берки*, *Каруби*, *Татари* (с. Августівка). Назва *Татари* притаманна жителям восьми населених пунктів і має різні мотиви номінації: 1) від топоніма на основі звукової асоціації (с. Татаринці); 2) 'жителі голосно говорять, рішучі' (с. Августівка); 3) 'на території села колись стояв татарський полк' (с. Кальне); 4) 'через село татари гонили полонених і у селі найпоширенішим є прізвище Татарин' (с. Говилів); 5) 'жителі войовничі, як татари' (с. Вербів, с. Годів, с. Коцюбинці, с. Сновидова).

П. Чучка пише, що частина назв за територіальними ознаками вказує «не на територіальне походження носія у прямому значенні слова, а лише на вулицю, куток, частину села, поля, лісу, де мешкає ця особа чи родина» [13, 192]. На Тернопільщині, окрім неофіційних колективно-територіальних назв жителів населених пунктів, виділяють і назви, які номінують жителів вулиць, кутків і т. ін. Вони утворюються так, як і найменування від назви населеного пункту: *Рісні* (<жителі вул. Рісна с. Слов'ятин). Мотивами таких неофіційних вуличних колективно-територіальних назв найчастіше виступають:

– неофіційні назви вулиць, кутків села: *Горбачі* ('жителі вул./к. Горб'), *Горини* (<вул. Гора), *Горинці* (<вул. Гора), *Загоринці* (<вул. Загоринь <'за річкою Горинь'), *Замостянці* (<вул. Заміст), *Капиляни* (<вул./к. Капилія), *Качурівці* (<вул./к. Качурівка), *Кінчани* (<вул./к. Кінець <'кінець села'), *Мазури* (<вул. Мазури <'на ній жили поляки'), *Мохунівці* (<вул. Мохунівка), *Підлісні* (<вул./к. Підліс), *Підприсяни* (<вул./к. Підприски), *Раковляни* (<вул./к. Раків Кут), *Собаки* (<'вул. Псяча'), *Старокутські люди* (<вул./к. Старий Кут), *Японеси* (<'вул. Японія'). Такі назви вулиць як *Гора*, *Горб*, *Кінець*, *Підліс* і т. ін. виникли внаслідок прямої номінації території або частини села: кінець села > вул./к. Кінець. Так носії номінують саму вулицю/кут – живуть в Кінці не означає, що живуть в кінці села, а живуть на території, яка називається Кінець;

– особливості жителів: *Китайці* ('жителі вулиці, де багато дітей'), *Молодіжні* ('жителі вулиці, де проживають молоді сім'ї');

– особливості місцевості: *Закарпаттяни* ('жителі вулиці в кінці села під горбом', пор. Закарпаття), *Майданці* ('жителі вулиці біля майдану'), *Муровані* ('жителі, що живуть біля

дороги-мурованки'), *Плебанівці* ('жителі вулиці в напрямку до с. Плебанівка'), *Полюхи* ('жителі вулиці, що розташована в кінці села, на полі').

У час, коли міські жителі активно переселяються у села, в окремих населених пунктах створюються цілі вулиці жителів, які переселились із міста в село. Зважаючи на те, що вони мають інший спосіб життя, ніж корінні мешканці, то часто отримують найменування за назвою попереднього місця проживання – *Тернопільські* (< переселились із міста Тернопіль), *Чортківські* (< переселились із міста Чортків) і т. под.

Причиною виникнення неофіційних колективно-територіальних, як і усіх інших колективних назв, є чітка диференціація «свій» – «чужий», і у цьому випадку «свої» пов'язані спільним місцем проживання. У с. Передмірка жителі іменуються *Передмірчанами*, але частина жителів села, за річкою Горинь, іменуються ще і *Загоринцями*, бо живуть на вулиці Загоринь (неофіційна назва вулиці). Остання вживається лише жителями с. Передмірка.

Отже, неофіційні колективно-територіальні іменування осіб належать до групових назв, номінують усіх жителів села або його частини і майже завжди є пейоративними. Найпоширенішими мотивами номінації виступають характерні особливості жителів – спосіб ведення господарства, їх характер, мовлення, уподобання та ін.; зрідка вони несуть інформацію про особливості населеного пункту, його розташування.

Список умовних скорочень

вул. – вулиця
к. – куток
с. – село

Література

1. Горпинич В. О. Відтопонімний словотвір в українській мові / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ: Нова ідеологія, 2013. – Вип. 39. – 360 с.
2. Коваль А. П. Життя і пригоди імен / А. П. Коваль. – К.: Вища шк., 1988. – 240 с.
3. Кравченко Л. О. Українська ономастика: Антропоніміка: наук. посіб. / Л. О. Кравченко. – К.: Знання, 2014. – 239 с.
4. Микитин-Дружинець М. Л. Мотиваційна база сімейно-родових та колективно-територіальних прізвиськ Стрийщини / М. Л. Микитин-Дружинець // Записки з ономастики. – Одеса, 2010. – Вип. 13. – С. 84-91.
5. Наливайко М. Я. Неофіційна антропонімія Львівщини: автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.02.01 / М. Я. Наливайко. – Київ, 2011. – 19 с.
6. Поротников П. Т. Групповые и индивидуальные прозвища в говорах Талицкого р-на Свердловской области / П. Т. Поротников // Антропонимика [отв. ред. В. А. Никонов, А. В. Суперанская]. – Москва: Наука, 1970. – С. 150-154.
7. Сенік Г. В. Прізвиська Наддністрянщини / Г. В. Сенік // Записки з ономастики: зб. наук. праць. – Одеса: Астропринт, 2005. – Вип. 8. – С. 22-30.
8. Словник прізвиськ північно-західної України: у 3-х т. Т. І. А-И / [упорядник Г. Л. Аркушин]. – Луцьк: РВВ «Вежа», 2009. – 412 с.
9. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
10. Тагунова В. И. Современные прозвища в диалектной речи Муромской земли // Ученые записки Рязанского и Муромского институтов. – М., 1967, т. 40. – С. 43-63.
11. Федотова Н. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма: автореф. дис... канд. філол. наук 10.01.01 / Н. Федотова; Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2008. – 20 с.
12. Чабаненко В. А. Прізвиська в системі експресивних засобів народнорозмовної мови (на матеріалі говірок Запорізької та Дніпропетровської областей) / В. А. Чабаненко // Повідомлення Української ономастичної комісії: зб. наук. ст. – К.: Наук. думка, 1976. – Вип. 14. – С. 16-20.
13. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття: [монографія] / Павло Чучка. – К.: ТОВ «Папірус», 2008. – 671 с.
14. Шульська Н. М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Н. М. Шульська; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2011. – 20 с.